

використовуємо мовний аналіз для вивчення релігійної свідомості, ми маємо розуміти, що виявляємо особливості саме суспільної релігійної свідомості в людині, і в значно меншій мірі – аспекти індивідуальної релігійності особи. Тобто, фактично, ми отримуємо доступ не до структури самої свідомості, а до змістовного її наповнення, яке може бути довільним і соціально-обумовленим.

Підсумуємо основні ідеї даної статті. Мова як аспект релігійної свідомості є її соціалізованим елементом, який в значній мірі організовує релігійний світогляд, створюючи певний образ світосприйняття. Мова може бути використана як інструмент дослідження з рядом застережень, які в основному стосуються узагальнюючої специфіки людської мови та її багатозначності. Але саме життєва вкоріненість мови дозволяє використовувати її „об’єктивно”, незалежно від питання про об’єктивність релігійних висловлювань. Мова релігійна має ряд якісних особливостей, відмінних від побутової мови і незміненого стану свідомості, які відображають і супроводжують релігійний стан свідомості. Це: 1) ритмічність, поетичність, 2) фідеїстичне ставлення до мови, 3) образність, асоціативність, 4) спрощеність, обмеження словнику, 5) ритуалістичність, 6) емотивність. Звичайна, поняттєва мова мало придатна до аналізу внутрішніх переживань людини, проте аналіз образного мовлення, діяльності і мислення може надати більш відчутні наукові результати в галузі психології релігії.

*С.Бондар** (м. Київ)

ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ЗМІСТ, СИМВОЛІКА СВЯТОГО ХРЕСТА У ДАВНІЙ РУСІ І СВЯЩЕННА ІСТОРІЯ

Кожен фаховий дослідник релігійно-філософської традиції України XI-XIV ст. переконаний у пекучості теоретичного осмислення рукописного корпусу текстів означеного періоду, звідусь, що 90% тогочасних пам’яток чекають на вивчення, відає, що предметні, засновані на першоджерелах, наукові розвідки спрямовані на реконструкцію того як уявлялись початок і кінець, етапи, мета, спрямування, чинники,

* Бондар Станіслав Васильович – кандидат філософських наук, докторант Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

сутність і сенс світової історії в культурі Русі, нині ще перебувають у зародковій фазі, а проблема розуміння носіями цієї культури ролі святого хреста в історичному процесі досі не ставилась і не аналізувалась. Ці факти спонукають до спроби заповнити наявну лакуну.

“Будь-яке, звичайно, діяння й чудотворення Христове – вельми величне й божественне, і дивне; та найдивніше за все – чесний Його хрест” [Дамаскин Иоанн. Точное изложение православной веры.- СПб., 1894.- С. 214]. . Ці піднесені слова із твору добре відомого в Давній Русі автора Іоана Дамаскіна найкращим способом розкривають ті інтенсивні духовно-інтелектуальні почуття, котрі виникали у руського християнина, коли він споглядав “Чесний Животворящий Хрест”, слухав про хрест, мислив про хрест, чинив, як велить хрест, творив хресне знамення й відчував на власному тілі “тельный” хрест.

Нині достеменно невідомо яку форму й вид мав хрест Ісуса Христа. Вважається, що він нічим не відрізнявся від хрестів двох розп’ятих з ним розбійників. У ті часи хрест, як відомо, був знаряддям смертної кари у давньому світі. В різних частинах Римської імперії хрест мав неоднакову форму. Апостол Варнава й Тертуліан говорять, що цей хрест мав форму грецької й латинської літери Т (сгux commissa) (Рис. 1). Але більшість Отців Церкви, церковних письменників й речових свідоцтв говорять на користь форми сгux immissa (Рис. 2). Іринеї Ліонський та Юстин Філософ говорять про хрест п’ятикутний. За іншими свідоцтвами він мав чотириохкутну форму. Про те, що, окрім дощечки з написом на трьох мовах “Ісус Назарянин, Цар Іудейський”, на хресті знаходилось ще сідалище й підніжжя свідчать Тертуліан, Іринеї, Юстин Філософ, Григорій Турський. Хоча ті, кого розпинали прикріплювалися до хреста лише мотузками, але Ісуса Христа було прибито (Ів. 20:25, 27). Від давніх часів вважається, що хрест Ісуса Христа був складений з різних порід дерева: подовжній брус - із кипариса, поперечний – із фінікового дерева, підніжжя – із кедра, дощечка з написом – з олійного дерева.

Тепер, опісля висвітлення загальновідомих, але вкрай важливих для подальшого аналізу фактів, перейдемо до розгляду того, як зображено роль і значення хреста у Новому Завіті. Оскільки у греко-римському світі кара через розп’яття застосовувалась лише до рабів (Фил. 2:8) і була не тільки болісною, але й ганебною (Євр. 12:2; 13:13), то послідовники Христа мали пояснити вірним та усім нехристиянам цю обставину. “А ми проповідуємо Христа розп’ятого, - для юдеїв згіршення, а для греків - безумство” (1 Кор. 1:23). Так прозвучала відповідь апостола

Павла на подиви людей того часу, на їх запитання як може принести іудеям покутування, як може спасти їх засуджений й нечистий, що висить на дереві й позначений знаком прокляття Божого (Див.: Іс. Нав. 10:26 і далі; 2 Сам. 21:9 і далі; Ів. 19:31; Пов. Зак. 21:22 і далі; Гал. 3:13).

Від моменту центральної й переломної темпоральної точки світової історії – розп'яття Ісуса Христа – святий хрест набув безпрецедентного сакрального сенсу. Разом з цим він став грандіозною звабою і заповітною таїною. Опісля П'ятидесятниці учні Христа осягнули роль і значення хреста у задумі Божому. Адже у світлі численних старозавітних пророцтв про Страсті Христові, ставало зрозумілим що хресна смерть не є тривіальним, партикулярним й локальним інцидентом. Вона набуває космічного, вселенського виміру, тобто – виконує “що про Нього написано” (Дії. 13:29).

Напружена рефлексія християнських богословів щодо феномену Христа привела до усвідомлення того, що: “Христос був умер ради наших гріхів за Писанням” (1 Кор. 15:3); Одкровення – знання задуму Божого, здійснення якого розпочалось ним до створення світу, ще залишалось прикровенним, а його остаточне виповнення, хоча й було обіцяно, однак указувалося лише прообразами, то у Завіті Новому воно зосередилося в Ісусі Христі; ця історична й надісторична особа стала головним суб'єктом задуму та його втіленим змістом. Пришестя Христа, його історична місія й доля, його смерть і воскресіння засвідчили й головним чином виконали зміст обітниць, наочно висвітлили її до того прикровенний зміст. Одкровення було справджене реальними історичними фактами, воно відбулося через слова Христа, через його особу. Осягнувши ці істини, апостол Павло визнав мудрість задуму Божого й мудрість святого хреста. Він усвідомив, що хрест є дійсним засобом вирятуння людства, що ця подія має всесвітньо-історичний масштаб: “Бо я надумавсь нічого між вами не знати, крім Ісуса Христа, і Того розп'ятого...” (1 Кор. 2:2). Ісуса було “повішено на дереві” для того щоби “Христос відкупив нас від прокляття Закону, ставши проклятим за нас, бо написано: “Поклятий усякий, хто висить на дереві” (Гал. 3:13). Його тіло, що висіло на хресті “в подобі гріховного тіла”, було явищем закономірним не випадковим й необхідним, щоби Бог засудив “гріх в тілі” (Рим. 8:3). Апостол, за тлумаченням Феодорита Кірського, виголосив, що оскільки всі підлягали клятвам закону, то Господь сам прийняв смерть, яку проклинають за законом, щоби звільнити всіх людей від клятви і всім дарувати обітоване благословення, що життя по плоті – довічна смерть [Блаж. Феодорит Кирский. Творения.- М., 2003.- С. 150; 377].

Своїми хресними стражданнями Христос зламав той порядок, який спирався на старозавітний закон й зумовлював смертний присуд грішній людині. Підкоривши свого Сина Законові (Гал. 4:4), зробивши його жертвою за гріх людства (2 Кор. 5:21) і клятвою за людність (Гал. 3:13), Бог прицвяхував його до дерева, Бог простив гріхи іудеям. На хресті Христос відняв сили у злих духів, котрі шкодили язичницьким народам (Еф. 2:2), він звільнив людство від зобов'язання виконувати обрядові настанови Мойсеєвого Закону. Хресна смерть розкрила те, що всі старозавітні релігійні інститути і настанови – це вже віджиле історичне минуле, а сам Старий Закон, що був “тінню майбутнього”, передпровісником Завіту Нового, це лише певний “пропедевтичний” історичний відрізок цілої священної історії. Адже, перш ніж наблизитись до Завіту Нового, людство мало існувати й бути в тіні – Старому Завіті, пройти через Старий Закон, пробути в ньому, здолати цей шлях й, нарешті, відбутися як людський рід. Якщо апостол Павло, промовляючи про пришестя месії і його царство говорить як про майбутнє, то говорить він з точки зору Старого Завіту. Там царство месії завжди позначалося як майбутнє, прийде, будучність, як тіло – тіло у Христі. Нині ж – тіло, котре передчувалося, від якого у Старому Завіті падала тінь, котре надавало сенс всім староозавітним приписам, є сам Христос. А якщо прийшло саме тіло, тобто матеріальна, відчутна річ, то немає потреби в примарній і нетривкій тіні або мерехтливому відображенні, котре давало лише неясне, незрозуміле, неозначене уявлення про це тіло. Тепер, сприймаючи дотиком саме тіло, людство вже не потребує тіні. Ті, хто увірував у Христа увійшли в його тіло – Церкву, де вони онтологічно й екзистенційно з'єднані з ним. “Тіло ж Христове, - пише Феодорит Кірський, - то є євангельське життя, становить собою тіло, а закон – тінь, тінь же при постанні світла передує тілу. А як закон – тінь, благодать – тіло, Владика ж Христос – світло” [Блаж. Феодорит Кирский. Назв. праця.- С. 461].

Отже, закон заповідей, що складався з приписів Мойсея і відокремлював богообраний народ від язичників, Христос спростував, остаточно виповнивши його на хресті (Кол. 2:14). Христос став кінцем закону (Рим. 10:14). Причини для ворожнечі зникли. Ворогування знищив Христос тим, що віддав на смерть власну плоть, своє плотське життя. Від цього моменту він увійшов у стан Сина Божого в силі (Рим. 1:4). Він не лише створив в собі нову людину, але й величним Голгофським жертвоприношенням, здійнявши тіло своє на хрест (1 Пет. 2:24), замирило носіїв антагоністичних світоглядів. Відтепер вони складають собою єдину людину й єдине людство, у своєму тілі з Богом. Єдиним для них

став як час, так і простір світової історії. Вбитий на хресті, Спаситель вбив на ньому ворожнечу, що розділяла іудео-язичницький світ. Замість зовнішнього, формального закону приходять справжнє й реальне примирення Бога і тварі, що кардинально перетворює її зсередини. “Він Своєю наукою знищив Закона заповідей, щоб з обох збудувати Собою одного нового чоловіка, мир чинивши, і хрестом примирити із Богом обох в однім тілі, ворожнечу на ньому забивши” (Еф. 2:15-16).

В такий спосіб, повстає нова людина – прототип нового грядущого людства, яке Бог відтворив в новому Адамі (1 Кор. 15:45). Слово “нова” позначає нова за змістом і якістю, а не за часом. Звідси святий хрест підноситься як довічний, нетлінний й непорушний межовий стовп на кордоні між двома історичними епохами, між домобудівництвом Старого Завіту і Нового Завітів. Розп’яття – це всесвітньо-історична глобальна подія священної історії. Момент розп’яття – це та темпоральна точка хронотопу, де потойбічна, супранатуральна, трансцендентна історія, мов блискавка, прорвалася крізь щільні хмари матеріально-профанних подій історії земної, осяяла своїм, колись обіцяним пророками, вічним есхатологічним світлом занурене у пільму людство, висвітлила шлях від темряви до світла, до Небесного Єрусалиму, де сяятиме святе світло слави Божої.

За Євангелієм від Івана хрест не просто страждання й приниження, котре набуває врешті-решт сенс через задум Божий та його рятівні наслідки. Він вже є передбаченням слави Божої. Попереднє Передання, провіщаючи про нього, завжди вказувало на майбутнє прославляння Ісуса. Іван говорить про розп’яття як про час, коли Син Людський був “піднесений з землі” (Ів. 8:28; 12:32), що Христос піднісся на небо як новий мідний змій, якого колись підніс Мойсей (Чис. 21:4-9; Ів. 3:14) – як знамення спасіння. Христос велично гряде назустріч своєму хресту. Він здіймається на нього, тріумфуючи, бо на ньому засновує Церкву, “даруючи Духа” (Ів. 19:30). Відтепер належить дивитися “на Того, Кого прокололи” (Ів. 19:37; Зах. 12:10), бо віра звертається до розп’ятого, чий хрест є живим знаменням спасіння.

У свою чергу повідомляючи, що обидва свідки були замучені там, де Христос був розп’ятим, Об’явлення ототожнює учнів з хрестом Учителя (Об. 11:8). Саме цього вимагав Ісус “Коли хоче хто йти вслід за Мною, – хай зречеться самого себе, і хай візьме свого хреста, та іде вслід за Мною” (Мт. 16:24). Учень має не лише померти самому собі. Хрест, який несе він, означає, що він помер для світу, розірвав природні узи (Мт. 10:33-39), прийняв образ гнаного, якого можуть навіть позбавити життя (Мт. 23:34). Разом з цим він є знаком його передбаченої слави (Ін. 12:26).

Лише тоді ми можемо визнати за собою, “що Христос живе за нас” (Гал. 2:20), якщо ми прийняли на себе хрест свій та йдемо за Ісусом [Ориген. Увещание к мученичеству // Ориген. О молитве и увещание к мученичеству.- СПб., 1897. - С. 181].

Хрест Христовий, за апостолом Павлом, розділяє континуїтет світової історії вже не лише на загальносвітовому й загальнолюдському рівні. Має відбутися і відбувається партикуляризація й індивідуалізація цього загальнокосмічного феномену: тепер вже не тільки в сукупній історичній долі населення землі, народів, етнорелігійних ареалів, а в серці кожного християнина він підноситься як містичний довічний, нетлінний й непорушний межовий стовп на кордоні між двома світами: світом плоті й світом духу, між двома історичними епохами в житті кожного індивіда – його існуванням у Старому Завіті й життям у Завіті Новому.

Людина наvertsється тому, що перед її тілесними й духовними очима завжди є переднакреслений Ісус Христос розп’ятий (Гал. 3:1). виправдовується вона не справами Закону, а вірою в розп’ятого, бо вона сама “сораспяхся” Христу в хрещенні. Апостол Павло говорить, що помер він для Закону, щоби жити в Богові (Гал. 2:19). З існуючим світом у християнина немає нічого спільного. “А щодо мене, то нехай нічим не хвалюся, хіба тільки хрестом Господа нашого Ісуса Христа, що ним розп’ятий світ для мене, а я для світу” (Гал. 6:14). Саме тому християнин покладає надію виключно на силу Христа. Інакше він би виявився “ворогом Хреста Христового” (Фил. 3:18).

У власному повсякденному житті християнин знає, що “Наш давній чоловік розп’ятий із Ним, щоб знищилось тіло гріхове, щоб не бути нам більше рабами гріха, бо хто вмер, той звільнився від гріха!” (Рим. 6:6-7). Подібно до того як радикально переломилося життя, світорозуміння, світовідчуття і світобачення людського роду, від моменту хресної смерті Христа, переінакшується й індивідуальне світорозуміння, світовідчуття і світобачення вірного, змінюється його доля. Його світогляд набуває зовсім нової якості. Силою мудрості Христа (1 Кор. 2) він стає смиренним, “аж до смерти, і то смерти хресної...” (Фил. 2:8).

Таким чином, за Святим Письмом, святий хрест є осередком і віссю всесвіту, де перетинаються історія людського роду і історія окремого індивіда, профанне і сакральне, земне і небесне, тимчасове й вічне. Він кардинально перетворив світову історію.

Як знаряддя спасіння світу Ісусом Христом, хрест був предметом щонайбільшого ушанування у християн від самого початку Церкви. У перші три сторіччя таке ушанування, яке називалося апостольським переданням, відносилось до кола тих християнських вірувань й обрядів,

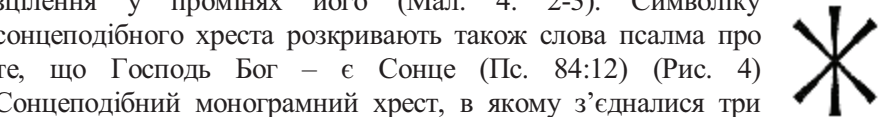
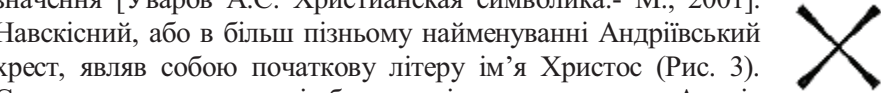
які зберігалися в таємниці від язичників. Останні називали християн хрестопоклонниками, вважаючи, що християни шанують його як фетиш або ідол. До епохи Костянтина Великого християни утримувались від зображення хреста і

тим паче разом із Розп'ятим. Відтоді збереглися більшою частиною алегоричні зображення

хреста і розп'яття. Вони засновувались на подіях біблійної історії, інакомовно відтворювали їх, були засобом поєднуючим невидиму реальність з видимою натуральністю, тим ланцюгом, що з'єднав християнина із священною історією. Це були Авель, якого убиває Каїн, Ісаак, якого приносить в жертву Авраам, Мойсей, що молиться з хрестоподібно розпростертими руками, пророк Ісайя, котрого перетинають пилою тощо. Ми не будемо вичерпно висвітлювати еволюцію тих форм, яких зазнало зображення хреста. Їх нараховується понад 400 [Фоли Д. *Енциклопедія знаків і символів.*- М., 1998; *Dictionari of Mysticism.*- New York, 1953], зупинимось лише на деяких з тих, котрі мають безпосереднє відношення до священної історії. У своїй роботі "Християнська символіка" відомий дореволюційний дослідник ранньохристиянських зображень А.С. Уваров указує на наступне їх значення [Уваров А.С. *Християнська символіка.*- М., 2001].

Навкисний, або в більш пізньому найменуванні Андріївський хрест, являв собою початкову літеру ім'я Христос (Рис. 3). Саме на такому хресті було розіпнуто апостола Андрія Первозваного. Прообразом цього хреста був епізод у Старому Завіті, коли пророк Мойсей, натхненний Богом, зробив із міді образ хреста і сказав народу, що ті, хто увірує, дивлячись на цей образ, врятується через нього (Чис. 21:8; Ів. 3:14). Вустами пророка Малахії Бог провістив про те, що для тих, котрі благоговіють перед його ім'ям, зійде Сонце правди і зцілення у проміннях його (Мал. 4: 2-3). Символіку сонцеподібного хреста розкривають також слова псалма про те, що Господь Бог – є Сонце (Пс. 84:12) (Рис. 4) Сонцеподібний монограмний хрест, в якому з'єдналися три літери – "І" - Ісус та "ХР" - Христос символізує справдження пророцтва про всепрощаючу і всеперемагаючу силу хреста Христового.

Коли імператор Костянтин йшов проти свого супротивника, що закріпився в Римі, він побачив складене із світла і таке, що лежало на сонці, знамення хреста з написом "Сим перемагай!" (Рис. 6). Цей хрест став чинником для спогадування історичної події, котра відбулася 28 жовтня 312 р. Диво, засвідчене багатьма очевидцями, було потрактоване, як Божа підтримка, як

знамення перемоги християнства. Прообразом хреста Христового християни також вважають жезл Мойсея. Бог наділив його чудодійною силою на знак пастирської влади. Зображенням цього хреста Мойсей розділив і з'єднав води Чермного моря. Символ пастиря зображався у першохристиян у вигляді загнутого посоха, котрий перетинає вертикально літеру "Х", що має два значення – першу літеру ім'я Христа і вертикального хреста (Рис. 7).

За словами апостола Павла, надія для душі є ніби якір безпечний й міцний (Євр. 6:19) (Рис. 8). Походження цього знаку можливо пов'язано з символікою півмісяця як небесної країни, "Царства Небесного". В поєднанні з хрестом півмісяць позначав прийдешнє Царство Боже. За іншим тлумаченням – Христос, що символізується хрестом, народжений Марією, яка символізується півмісяцем. Таке тлумачення походить від слів Одкровення Івана Богослова: "І з'явилась на небі велика ознака: Жінка, зодягнена в сонце, а під ногами її місяць..." (Об. 12:1). Як бачимо, для християн цей символ – якір - служив живою ілюстрацією сучасного відтинку світової історії, у якому вони перебувають нині в надії, а також й майбутніх подій – надії на найміцніший плід хреста – Царство Небесне, на те, що Церква – мов корабель – доставить всіх гідних у тиху затоку життя вічного.

Тепер розглянемо символіку й історіософський зміст давньоруських зображень святого хреста. Грецький "катакомбний" або квадратний хрест – чотирикінцевий, будується перпендикулярним перетинанням двох рівних за довжиною відрізків (Рис. 5). Рівність вертикальної й горизонтальної ліній указує на гармонію небесного і земного світів. Догматично цей хрест позначає, що до хреста Христового рівно прикликаються всі кінці всесвіту, чотири сторони світу. Він символізує Церкву Христа у єдності її невидимої і видимої сторони. Глава невидимої церкви – Христос. Він керує видимою Церквою, складеною із кліру й мирян. Усі обряди і Таїнства, що здійснюються у видимій Церкві, набувають силу завдяки дії невидимої Церкви. Цей хрест, як відзначається в літературі, вважається найдавнішим руським хрестом [Честный и животворящий.- К., 2003.- С. 24]. За церковним переданням, святий князь Володимир вивіз із Корсуня, де хрестився, саме такий хрест і установив його на березі Дніпра у Києві. Тому його ще називають "корсунським". Такого хреста вирізьблено на гробниці князя Ярослава Мудрого у Софійському соборі Києва.

Найбільш розповсюдженим в Русі був восьмикінцевий хрест (Рис. 9). Розпізнаємо його символічний історично-філософський зміст. Над середньою поперечиною цього хреста,

котра довша інших, знаходиться пряма коротка поперечина, а під середньою поперечиною – коротка навскісна поперечина. Верхній її кінець звернений на північ, а нижній на південь. Верхня мала поперечина символізує дощечку з написом, зроблену за наказом Пилата трьома мовами, а нижня – підніжжя, на яке спиралися ноги Спасителя, зображене у зворотній перспективі. Форма цього хреста найбільше відповідає тому хресту, на якому було розп'ято Христа. Тому такий хрест є не лише знамення, але й образ хреста Христового. Верхня поперечина – табличка з написом “Ісусъ Назорянинъ, Царь Іудейскій” (Ів. 19:19), яку прибили за наказом Пилата над головою розп'ятого Спасителя. На іконах на ній писали І.Н.Ц.И. Нижня поперечина – підставка для ніг для збільшення страждань розп'ятого, оскільки оманне враження певної опори під ногами спонукає катованого мимовільно намагатися полегшити свою вагу, спираючись на неї, що лишень продовжує страждання.

Догматично і в плані філософії історії вісім кінців хреста означають вісім основних

періодів в житті людського роду, де восьмий вік є постісторичним існуванням – життям у есхатологічному майбутньому [Див.: Бондар С. До питання про макрокосмічну й мікркосмічну есхатологію Кирила Тукровського // Філософські обрії.- 2004. - № 11.- С. 3-21]. Саме тому один з кінців такого хреста указує угору, на небо. Це значить також, що шлях в Небесне Царство відкритий Христом через його спокутний подвиг, за його словами: “Я – дорога, і правда, і життя” (Ів. 14:6). Навскісна поперечина, до якої було прибито ноги Спасителя, означає, що в земному житті людей з пришествям Христа, який ходив по землі з проповіддю, виявилася порушеною рівновага перебування всіх людей без виключення під владою гріха.

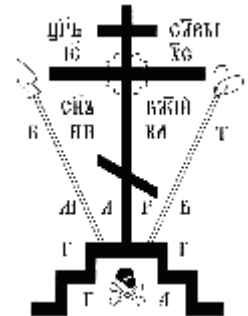
Від всесвітньо-історичного акту розп'яття у світі розпочалась нова ера духовного відродження людей у Христі та їх виведення із сфери темряви в царство світла небесного. Саме цей рух, цей рятівний вектор спасіння людського роду, зведення їх від землі до неба, від фактичного їх небуття у священній історії до інобуття в ній, до кардинально нового способу існування та реальній участі у звершенні й завершенні священної історії. Подібно до ніг Христа як органу руху людини, що здійснює свій шлях, позначає курс до святості спрямована угору навскісна поперечина восьмикінцевого хреста.

Коли на такому хресті зображений розп'ятий Ісус Христос, хрест в цілому стає повним образом розп'яття Спасителя. Хрест має численні значення і в інших догматичних й духовно-віросповідних аспектах.

Наприклад, в домобудівництві про спасіння людського роду хрест своєю прямою вертикальною лінією означає справедливість й непохитність Божественних заповідей, прямоту Божої правди й істини, що не допускає жодних порушень. Ця прямота перетинається головною поперечною поперечиною, котра означає любов і милість Богу до занепалих і падаючих грішників, заради яких і був принесений в жертву сам Господь, що взяв на себе гріхи всіх людей.

Існує два основних види зображення розп'ятого Христа. Перший, древній вид являє образ піднесеного на хрест Сина Божого, що розпросторив руки в обніманні, в яке прикликається й залучається весь світ, весь Всесвіт, всі покоління людей від створення світу і до Страшного суду. Окрім інших зображень Святої Трійці, Бога Отця і Бога Духа Святого, Сонця, Місяця, особливу увагу привертає зображення під підніжжям хреста спочиваючої голови (черепу) Адама, гріхи якого, як і всього людства, омив Христос своєю кров'ю (Рис. 10). Таким чином, це зображення можна інтерпретувати як символ кола, чи швидше спіралі історичного кола (спіралі), що розпочалося від гріхопадіння Адама – першої людини й завершується, замикається на себе розп'яттям Христа – другого Адама. Ще один виток цієї спіралі завершується в майбутньому, в прийдешніх апокаліптичних подіях. Нижче під черепом зображено те дерево пізнання добра і зла, котре й принесло смерть Адаму, як і всьому людському роду, і якому протипоставлено нині древо хреста, яке оживотворяє собою і дає вічне життя людству. Такий, що прийшов у світ у плоті задля хресного подвигу, Син Божий, потаємно обіймає собою усе твориво, увесь всесвіт, увесь час і простір, всю священну історію.

Добре відомо, що всі древні християни виявляли величезну пошану й поклоніння святому хресту. На початку кожної справи був звичай захищати своє чоло хрестом. Хресному знаменню приписується сила, що через нього здійснюються й освічуються таїнства і всі священні дії [Платон. Сокращенное изложение догматов веры по учению Православной Церкви.- М., 1999.- С. 113-115]. Хрестом захищалися не лише храми, але й самі будинки, стіни й двері. Його зображення було на заповідях, угодах, розписках. Ним скріплялися діяння Соборів [Вениамин. Новая Скрижаль.- Свято-Успенская Почаевская Лавра. - 2003.- С. 56-69]. В Русі на кожного новохрещеного накладався хрест. Такого звичаю не було навіть у греків. Написам на оборотному боці

хреста приписувалась сила оберіга [Серафимов Б. Кресты. Формы, награды, символы.- СПб., 2003.- С. 66-67].

Символічне значення мали не лише форма, іконографічні зображення, слова, літери, знаки хрестів. Існувала також символіка матеріалу, з якого його було виготовлено. Вона визначалася передусім його якістю. Головна якість каменю – твердість. Тому древні кам'яні хрести могли виражати твердість віри, основу Церкви і Вознесіння Господа, нагадуючи про камінь, відвалений тоді від гробниці. Дерев'яні прямо вказують на Хрестне дерево. В кістяних хрестах на перший план виходили такі якості кості, як білизна і міцність, що було символом чистоти й твердості духу. Перламутрові хрестики нагадували про Богородицю, яку у давнину порівнювали з мушлею, що народила Божественну перлину. Хрести з міді асоціювались з біблійним переданням про мідного Змія. Золото у Давній Русі вважалося образом нетварного світла – метафори Бога, символом сонця, емблемою царської гідності. Золоті хрести отражають образ Христа як Сонця Правди і Царя Слави. Срібло – символ цнотливості, святості й обоженої плоті [Честный и животворящий.- К., 2003.- С. 109-110].

Як відбився богословський й філософський зміст святого хреста у пам'ятках релігійно-філософської думки Русі, у літургійному житті Церкви, у повсякденному житті? Церква постійно нагадує вірним останні дні Спасителя світу у богослужіннях, через які вона спонукає сприймати євангельські події, як події вічно знаменні, як такі, що відбулися в історичному минулому і одночасно чинні тут і зараз, як такі, що мають незмінну силу для всього світу. За церковним статутом, богослужіння середі й п'ятниці присвячені споминові хресної смерті Господа, у пам'ять цього у ці дні установлений піст. В службах недільних днів поряд з прославлянням воскреслого Христа розкривається спасительне значення хресних страждань. Особливі спомини залучені у богослужбове коло страсної седмиці, кожен день якої посвячений розкриттю священних історичних подій, пов'язаних з останніми днями земного життя Спасителя. Достатньо навести окремі слова з богослужіння Великого Четверга і страсної П'ятниці, щоби переконатися в найглибшому іманентному зв'язку між історичними фактами Євангелія з духовним життям віруючих, їх духовно-емоційними почуттями: “Вечере Твоє тайныя днесь, Сыне Божий, причастника мя приими; не бо врагом Твоим тайну повем, ни лобзания Ти дам яко Иуда, но яко разбойник исповедаю Тя: помяни мя, Господи, во царствии Твоєм”. У свідомості безпосередніх учасників Таїнства Тіла і Крові Христових, події, що відбулися багато

сотень літ тому, сприймаються і переживаються передусім серцем як актуальні події власного життя.

На утрєні Великої П'ятниці читаються 12 євангельських оповідей, а опісля п'ятого читання на середину храму виноситься запрестольний хрест при співі “Днесь висит на древе, иже на водах землю повесивый...”. Так в індивідуальній і колективній свідомості замикається коло (спираль), яке розпочинається від творення світу, й замикнулося на моменті розп'яття і знову замикається на моменті богослужіння. Наступне читання переносить тих, що прислуховуються на Голгофу. Як найщиріший відгук звучать слова молитвеників: “Искупил ны еси от клятвы законныя честною Твоею Кровию; на кресте пригвоздился и копием прободся, бессмертием источил еси человеком, Спасе наш, слава Тебе”. Тут часина Розп'яття відзеркалюється у серці кожного присутнього в храмі, він відчуває себе співучасником й минулої й актуальної нині події. Для сталого пам'ятання про спасительні страждання в православних храмах на підвищенні, що символізує собою Голгофу, водружається великий хрест із зображення на ньому Розп'яття. В Акафисті Чесному і Животворящому Хресту Господньому, Кондаку 1, звучить палкий заклик до повернення у той історичний час, коли людина була у раю, лунає надія й віра в те, що повернення неодмінно відбудеться в прийдешній історії: “Приидите, христоименитии людие, составим похвалу чесному Кресту, на нем же Христос, Царь славы, руце распростер, возведе нас на первое блаженство, из негоже низпадохом прелестию змиевою”. Навіть таке побіжне знайомство з багатством літургійного досвіду Церкви засвідчує, що богослужбовий спомин хресного подвигу Спасителя стверджував в учасників дійства найвищу впевненість в тому, що зроблене один раз – назавжди змінило фарватер історії і є довічно чинним.

Роль святого хреста у світовій і давньоруській історії відображено у багатьох рукописах. У таких відомих манускриптах як “Ізборник 1073 року”, “Успенський збірник XII- XIII ст.” цій темі присвячено окремі статті [Изборник Святослава 1073 года.- М., 1983.- Л. 166в-167а; Успенский сборник XII-XIII вв.- С. 164-188], але найбільш виразно вона відображена у літописах. Так у “Радзивилівському літописі”, де оповідається про наїзди половців на Русь, перемога над ними руського князя Святослава пояснюється так: “Се же бог яви силу крестную”. Князь Всеслав в день Воздвиження Чесного Хреста, зітхнувши, прорікає: “О кресте честный, понеже к тебе вероух, избави мя от рьва сего”. Далі літописець констатує: “Бог же показа силу крестную на показание земли Руской, да не проступают честнаго креста, целовавше его. Аще ли

преступить кто, zde прииметь казнь, а на будущем казнь вечную, понеже велика есть сила крестная: крестом бо побежени бывають силы бесовския, крестом побежають супостати противныя, крест бо въскоре ибавляет от напасти призывающим его с верою” [Полное собрание русских летописей. Т. 38. Радзивилловская летопись - Л., 1989.- С. 73].

Святой крест сприймався як реальний учасник й чинник історичних подій, як запорука перемоги: ”Мстислав же рече: “Володимире и Константине, гора нам не поможет, ни гора нас победит. Позряще на креста и на правду, поидемь к нимь” [Повесть о битве на Липице // Памятники литературы Древней Руси. XIII век”.- М., 1981.- С. 120]. Крест був знаряддям Божого Промислу, його волі і задуму. Він захищав окремі регіони, споруди, індивідів, що вирізнялися праведністю, він був чинним критерієм установаження історичної справедливості. “О велик, братъе, промысл божий! На том побоищи толико новгородецъ убиша на ступе; Дмитри пльскоитина, Онтон котельниа, Ивана Прибышинича опонника, а в загоне Иванка Поповича, терсага данника, а в смоленском полку один бысть убит Григор Водмол, муж передний. А си вси съхранени быша силою честнаго креста и правдою” [Повесть... - С. 122]. Князь Ярослав, що визнав свої дії щодо інших князів неправомірними, висновує: “А мене по правде крест убил” [Повесть... - С. 126].

Отже ми бачимо, що за увявленнями русичів, від першої людини Адама до розп’яття людський рід перебував під, латентною управою святого хреста. Від розп’яття до Страшного суду людство вже перебуває у священній історії під прямою й явною управою святого хреста. З моменту свого народження, коли людина, отримавши Хрещення, приходить у світ і священну історію і до моменту смерті, до Тайнства Єлеосвячення, коли людина полишає світ і священну історію, кожен християнин перебуває під орудою святого хреста. Чесний і животворящий крест є абсолютним, універсальним й тотальним чинником священної історії, її дієвим суб’єктом та каталізатором. Святой крест сприймався як суб’єкт священної історії, слугував медіатором між вірними і історією, засобом її пізнання, надавав їй урочисто-тріумфального характеру. Феномен святого хреста в його онтологічній й трансцендентальній іпостасі обрамляє священну історію, що розпочалась і закінчиться хрестом.

СХІДНИЙ ОБРЯД ЯК РЕЛІГІЙНИЙ ФЕНОМЕН

Феномен Східного християнського обряду останніми роками все частіше стає об’єктом релігієзнавчих досліджень. Цей феномен цікавить наукові кола, бо саме він є результатом розвитку богословських концепцій, котрі, будучи теоретично вираженими у збірниках християнських догматів і канонів, знайшли своє практичне відображення в культових церковних та позацерковних дійствах. У ньому знайшли свій відбиток деякі історичні події. Досліджуючи обряд, ми можемо простежити особливості розвитку суспільства, віддзеркалення певної епохи.

Церковний обряд став носієм релігійного світогляду суспільства, яке його формувало. Тому, під час вивчення Українського християнства, чільне місце займає аналіз Східного обряду, оскільки християнство прийшло в Київську Русь у своїх культових формах.

Східному обряду, особливо в його українському варіанті, присвячено низку релігієзнавчих статей. Він навіть став темою для окремої конференції, яка відбулася в м. Тернополі у 2004 році. З теми релігійного обряду в Івано-Франківську вийшов друком словник,¹ в якому подано довідкову інформацію з різних питань обрядової сфери, наводяться визначення багатьох термінів. У сфері Українського християнського обряду маємо серйозні наукові розробки відомих релігієзнавців України, серед яких виділимо напрацювання професора А.Колодного та доцента В.Бодак.² Характеристиці деяких особливостей Східного обряду, як в Українському християнстві так й у Вселенському православ’ї, присвячені окремі напрацювання д.філос.н. О.Сагана.³ Становленню і розвитку обряду церковного богослужіння присвячують свої праці сучасні

* Буграк Володимир – аспірант Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАНУ.

¹ Абетка християнської науки і обряду.

² Колодний А. Бодак В. Український християнський обряд.- К., 1997

³ Саган О.Н. Національні прояви православ’я: український аспект. – К.,; Саган О.Н. Вселенське православ’я: суть, історія, сучасний стан. – К.,